

SEMNIFICAȚIA SOCIO-DEMOGRAFICĂ ȘI POLITICĂ A AMFITEATRULUI DE LA ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA

Amfiteatrele erau construcții publice cu care erau dotate aproape toate orașele romane. Ca locuri de reuniune, ele erau edificii sociale prin excelență. În acest studiu vom analiza amfiteatrul de la Sarmizegetusa prin prisma semnificațiilor socio-demografice și politice pe care le poate oferi. Pentru aceasta va trebui să urmărim principiile de repartizare a locurilor și cine erau ocupanții acestora. Indicații prețioase pentru aceste probleme ne oferă atât structura arhitectonică a monumentului, cât și inscripțiile care desemnau cine beneficia de privilegiul de a avea un loc rezervat în amfiteatru.

În amfiteatre spațiul aflat în spatele zidului de incintă al arenei se numea *podium*. El era izolat de restul tribunei printr-o *praecinctio*. Alte *praecinctiones* împărțeau *cavea* în *maeniana*. Ziduri radiare, perpendiculare pe *praecinctiones* și susținând scările de acces (*scalae*), împărțeau complexul spectatorilor în *cunei*. Accesul spectatorilor la locuri se făcea fie pe scări exterioare, fie încorporate în construcție, ultimele deschizându-se prin *vomitoria* în dreptul uneia sau alteia dintre *praecinctiones*¹.

Amfiteatrul de la Sarmizegetusa, singurul complet dezvelit în Dacia, se încadrează din punct de vedere tipologic în așa-numitul tip II, care nu utilizează elementele naturale pentru a susține tribunele, ci acestea se sprijină pe o structură de zidărie compusă din centuri circulare și ziduri radiare și are scările încorporate în construcție (fig. 1)². Nici unde însă cele două tipuri n-au putut fi delimitate absolut. La Sarmizegetusa se întâlnesc unele elemente ale tipului I ce utiliza rambleuri naturale sau artificiale de pământ. Astfel, în spatele zidului de incintă al arenei spațiul delimitat de cealaltă parte de a doua centură circulară este umplut cu pământ tasat. Noi considerăm că destinația acestui spațiu era de a fi *podium*. C. Daicoviciu era de părere că ar fi vorba de un coridor necesar accesului la tribune³. Părerea noastră este că tocmai pentru a susține greutatea băncilor de piatră și a spectatorilor a fost așezată umplutura de pământ, cită vreme la alte amfiteatre în acest loc se afla un coridor subteran de serviciu folosit de gladiatori. La capetele axei scurte a arenei *podium*-ul era întrerupt de *podia magistratus*. Deasupra celor două încăperi patrulatere ce se văd astăzi în această poziție (fig. 1) erau dispuse două loji de onoare. Plasarea lor în acest loc este nu numai logică, dar

¹ Asupra terminologiei latine a diferitelor părți componente ale amfiteatrului, vezi E. Dyggve, *Recherches à Salone*, II, Copenhaga, 1933, p. 43.

² Idem, *op. cit.*, p. 39—41, fig. 7, 9; L. Klima, H. Veters, *RLÖ*, XX, 1953, p. 11; A. Frova, *L'arte di Roma e del mondo romano*, Torino, 1961, p. 597 consideră amfiteatrul de la Sarmizegetusa ca făcând parte din tipul I, evident fără a cunoaște suficient de bine monumentul.

³ C. Daicoviciu, în *ACMIT*, IV, 1932—1938, p. 400—401.

este și dovedită de numeroase analogii. De exemplu, la Lugdunum⁴, Sallona⁵, în amfiteatrele militare de la Carnuntum⁶ și Deva (Chester)⁷, lojile sînt dispuse tot la capetele axei scurte. Pe numeroase monumente figurative asemenea loji sînt redată cu acoperiș sprijinit pe coloane de piatră⁸. La Deva (Chester), de altfel cea mai apropiată analogie pentru amfiteatrul de la Sarmizegetusa, s-a considerat pe baza unor indicii arheologice că lojile aveau acoperiș de țiglă sprijinit pe coloane⁹. La Sarmizegetusa, în încăperea f (fig. 1) și în fața ei s-au descoperit o coloană întregă și fragmente din altele, bucăți de arhitrave și cornișe precum și numeroase fragmente de țigle și cărămizi¹⁰. Avînd în vedere și climatul regiunii, cele două loji de onoare puteau fi protejate de un acoperiș de țiglă sprijinit pe coloane de piatră sau de lemn.

În spatele *podium*-ului, între cele două ziduri circulare intermediare, era *maenianum primum*. Spațiile delimitate de zidurile radiare sînt umplute cu pămînt tasat. *Maenianum primum* este împărțit în 22 de *cunei* (fig. 1). Dintre aceștia, patru aflați de o parte și de alta a porților principale sînt mai mari, iar alți patru, situați pe latura de nord în apropierea lojii centrale, sînt mai mici decît restul, dînd impresia unei transformări ulterioare.

Cea de-a treia porțiune delimitată de ziduri circulare este *maenianum secundum (sumum)*. Deși nu era împărțit în *cunei*, are aceeași structură cu *maenianum primum*, fiind compus din 21 de celule patrulate cu prinse între ziduri. Acestea nu sînt umplute cu pămînt, unele fiind la subsol chiar camere în care se intra din lateral¹¹.

Pentru a putea înțelege corect principiile de repartizare a spectatorilor în tribune este foarte important de stabilit numărul intrărilor și secțiile pe care le deserveau. Într-un amfiteatru intrările trebuie să fi fost destul de numeroase în raport cu capacitatea acestuia, suficient de largi, pentru a asigura intrarea și evacuarea rapidă și comodă a spectatorilor. La Sarmizegetusa amfiteatrul avea 12 intrări încorporate (fig. 1). Ținînd cont de dimensiunile tribunelor, ele erau suficiente. Amfiteatrul militar de la Carnuntum avea tot 12 intrări încorporate, deși capacitatea sa era de 8000 de spectatori, mult mai mare ca la Sarmizegetusa¹². Aceiași număr de intrări exista și în amfiteatrul de la Deva (Chester)¹³, deservind tot 8000 de spectatori¹⁴. Ambele edificii citate, deși cu o capacitate mult superioară celui de la Sarmizegetusa (vezi mai jos), au ace-

⁴ A. Audin, în *Latomus*, XXVIII, 1, 1969, p. 25.

⁵ E. Dyggve, *op. cit.*, p. 112—113, fig. 54 a, 62.

⁶ L. Klima, H. Veters, *op. cit.*, Beilage I, fig. 25, 28.

⁷ F. H. Thompson, în *Actes du IX-e Congrès International d'Études sur les Frontières Romaines, Mamaia, 1972*, București—Köln—Viena, 1974, p. 358, fig. 1.

⁸ S. Reinach, *Répertoire de reliefs Grecs et Romaines*, III, Paris, 1909, p. 270, pe o *terracotta* din Campania. Bussemaker, E. Saglio, în *DA*, I, 2, s. v. *circus*, fig. 1518, 1532.

⁹ F. H. Thompson, *loc. cit.*

¹⁰ G. Szinte, în *HTRTE*, VIII, 1893—1896, 1897, p. 35—37; C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 401.

¹¹ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 402.

¹² J. Kolendo, în *Archeologia*, XXX, 1979—1981, p. 48.

¹³ F. H. Thompson, *op. cit.*, fig. 1.

¹⁴ G. Forni, în *Apulum*, XIII, 1975, p. 175.

lași număr de intrări ca și acesta, ceea ce ne duce la concluzia că la Sarmizegetusa accesul la tribune fusese soluționat optim. Patru dintre intrări (fig. 1/II, V, VIII, XI) despart câte un *cuneus* dublu din *maenianum primum*. Ele erau evident destinate celor care ocupau locuri acolo, în *cunei* ce le flancau. Străbătînd aceste intrări, spectatorii ieșeau prin *vomitoria* pe acea *praecinctio* susținută de zidul din spatele *podium*-ului, pe unde se circula. Pe zidurile radiare existau, probabil, trepte de piatră care conduceau spre rîndurile aflate mai sus în unul sau altul dintre *cunei*. Alte patru intrări (fig. 1/I, VI, VII, XII), deosebite ca aspect și dimensiuni, serveau accesului în *maenianum summum* și poate în *cunei* mari de margine din *maenianum primum*. Aceste intrări, mai puțin comode, sînt însă mai dificil de reconstituit ca aspect. În fine, alte patru intrări (fig. 1/III, IV, IX, X) erau situate de o parte și de alta a celor două loji de onoare. Ele erau utilizate de către cei care trebuiau să ajungă în loji și pe *podium*. Ajungeau și ele la aceeași *praecinctio* mai sus amintită, de unde se cobora, probabil, prin cîteva trepte pe *podium*. În acest fel, spectatorii erau separați încă de la intrare, diversele grupuri și categorii sociale neamestecîndu-se nici măcar în acest moment. Pe de altă parte, sistemul era și foarte practic. Trebuie să fi existat modalități de a indica încă în fața intrării sectorul în care conducea aceasta. După configurația pragurilor exterioare, accesul din afara monumentului se făcea prin intermediul unor porți duble de lemn ce se deschideau, probabil, spre culoarul interior al intrărilor¹⁵.

Cele mai sigure indicații privind dispunerea locurilor în amfiteatru și statutul ocupanților acestora ni le oferă însă inscripțiile găsite pe spătarele unor bănci de piatră sau pe gradene simple¹⁶. Valoarea întregului lot de inscripții păstrate este mult scăzută însă datorită faptului că nici una nu a fost descoperită *in situ*. De aceea vom fi obligați să recurgem la numeroase analogii, luate fie din legislația de la Roma sau din alte colonii, fie la inscripții găsite în alte amfiteatre la locul lor inițial, pentru a stabili unde erau așezate la Sarmizegetusa locurile cu inscripții. Din cele 24 de inscripții considerate a fi legate de desemnarea locurilor în amfiteatru de la Sarmizegetusa, la care noi mai adăugăm una, 15 au fost sigur scrise pe spătarele unor bănci de piatră (*bisellia*), din care astăzi se mai păstrează 8 exemplare în Muzeele din Sarmizegetusa și Deva (*Anexa*, nr. 1—15). Din total, două erau de marmură (una dispărută), iar 13 din piatră de calcar (6 dispărute sau neidentificate). În ceea ce privește dimensiunile ce au putut fi stabilite, majoritatea fiind fragmentare, băncile au înălțimea totală cuprinsă între 0,56 și 0,75 m, înălțimea locului de șezut între 0,28 și 0,45 m, adîncimea băncii (inclusiv spătarul) între 0,33 și 0,56 m, grosimea spătarului între 0,07 și 0,10 m, înălțimea literelor între 0,10 și 0,17 m. În ceea ce privește lungimea, doar patru bănci par să se fi păstrat aproape întregi. Între ele, singura de marmură are 1,52 m lungime (*Anexa*, nr. 11). Celelalte trei au o lungime între 1,40 și 1,64 m (nr. 5, 12, 13). În fine, alte două fragmente lungi de 1,30, respectiv 1,46 m, par să fie părți însemnate din piesele inițiale (nr. 9, 14), iar o alta menționată în texte din secolul trecut ar fi avut

¹⁵ G. Szinte, *loc. cit.*

¹⁶ *IDR*, III/2, 28—52, p. 61—62.

1,70 m lungime (nr. 1). Pe baza dimensiunilor pot fi desprinse o serie de concluzii. Din lungime, lățime și înălțime, rezultă că erau mai multe tipuri de *bisellia*, destinate unor grupuri mai mari sau mai mici. Avînd în vedere că două exemplare (nr. 5, 12) au doar în partea stîngă, respectiv dreaptă rezemătoare pentru braț și nu sînt sparte la cealaltă extremitate, înseamnă că se continuau cu tronsoane de dimensiuni apropiate. E greu de spus în toate cazurile cite asemenea tronsoane urmau. Pentru banca nr. 5, datorită dispunerii inscripției, considerăm că la lungimea sa de 1,50 m se lipea altă bucată de aceeași lungime, banca avînd deci în total circa 3 m. O altă constatare ce poate fi făcută este că în două cazuri sigur (nr. 9,13) și posibil în altele, băncile au înălțimea totală și a locului de șezut cu circa 0,20 m mai mică decît restul. În schimb, aceleași exemplare au o adîncime mai mare decît celelalte, iar înălțimea literelor este mai mică. Acest lucru pare să demonstreze că unele bănci au fost lucrate într-o manieră diferită. De aceea, ele ar putea proveni fie din ateliere diferite, fie din perioade diferite. În fine, lăsînd de-o parte fragmentele ce conțin o singură literă și nu au nici o semnificație, mai există trei fragmente de inscripții care puteau să aparțină unor *bisellia*, dar tot atît de bine și unor plăci cu inscripție (nr. 16, 17, 18). O alta (nr. 19), datorită grosimii de 0,20 m ce depășește cu mult celelalte spătare sigure, trebuie eliminată din categoria *bisellia*, fiind un fragment dintr-o gradenă simplă sau dintr-o placă de piatră.

În ceea ce privește dispunerea și caracterul inscripțiilor, trebuie arătat că în două cazuri există litere atît pe spătar cit și pe partea anterioară a locului de șezut (nr. 6, 14). Prin analogie cu alte bănci, literele de pe spătar trebuie considerate ca desemnînd antroponime. Cele de pe locul de șezut sînt mai greu de explicat. Inscripțiile pe *bisellia* pot fi încadrate în două categorii. În nouă dintre ele putem identifica antroponime, niciodată urmate de vreo funcție, dar majoritatea sînt fragmentare. Numele proprietarilor sînt prescurtate fie printr-o singură literă, fie prin două, fie prin grupuri de litere. În alte trei inscripții (nr. 2, 5, 8) pot fi văzute funcții, explicit sau doar bănuite.

Pentru cele mai multe dintre inscripții nu avem elemente de datare. Nu este așadar cert dacă acestea au existat de la începutul funcționării amfiteatrului sau sînt făcute mai tîrziu. Pentru amfiteatrul de la Aquincum s-a emis părerea că inscripțiile ce desemnează locuri sînt din vremea lui Severus Alexander, cele mai timpurii fiind, probabil, șterse și înlocuite¹⁷. O singură inscripție din amfiteatrul Sarmizegetusei poate fi atribuită perioadei Severilor (nr. 3)¹⁸, restul neputînd fi datate. Evident că o serie de inscripții din secolul II și-au putut pierde cu vremea semnificația și schimba proprietarii, fiind șterse și înlocuite. Pe de altă parte însă, se știe că locurile puteau fi moștenite și deci păstrate în familie¹⁹.

¹⁷ R. MacMullen, *Soldier and Civilian in the Later Roman Empire*, Cambridge (Massachusetts), 1963, p. 102.

¹⁸ *IDR*, III/2, 31, pe considerentul *nomen*-ului Aur(eliu).

¹⁹ L. Friedlaender, în J. Marquardt, *Le culte chez les Romains*, II, Paris, 1890, p. 259, nota 4, care citează texte din Valerius Maximus și Cicero. De exemplu, un cetățean primise dreptul de a deține pentru copiii și urmașii lui un spațiu lat de 5 picioare.

În acest caz inscripții puse timpuriu puteau rămâne multă vreme neschimbate.

Cea mai mare parte a băncilor de piatră erau așezate pe *podium*. Pentru a vedea cui revenea dreptul de a le ocupa va trebui să examinăm pe scurt dispozițiile unor legi promulgate de diferiți împărați²⁰. La Roma ocuparea locurilor în teatre și amfiteatre era încă demult strict legată de poziția socială a fiecărui cetățean sau grup. În ceea ce privește teatrele ni s-au păstrat prevederile unor legi²¹. Deși acestea nu se referă explicit și la amfiteatre, trebuie să avem în vedere faptul că amfiteatrul, ca tip de monument specific roman, a apărut relativ târziu²². Pe de altă parte, el a rezultat din așezarea față în față a două teatre²³. Foarte probabil că legile mai vechi ce se refereau la teatre, încă mult mai numeroase în vremea lui Augustus, au fost ulterior extinse și asupra amfiteatrelor, ce nu erau altceva decât niște teatre duble. Se știe că senatorii și cavalerii dobândiseră încă de timpuriu privilegiul de a ocupa primele 14 gradene în teatre. În anul 67 î. e. n. *lex Roscia theatralis* le confirmă acest drept, fiind apoi reîntărit de Augustus prin *lex Julia theatralis*, pentru ca Domițian să întărească și să aplice mai riguros vechile dispoziții iar alți împărați să le completeze cu noi precizări²⁴. Este evident că în teatrele și amfiteatrele provinciale nici numărul cavalerilor și uneori nici dimensiunile edificiilor nu făceau posibilă o repartizare absolut identică cu cea de la Roma. Oricum, principiul legal rămânea însă valabil. Inscripțiile găsite în diferite provincii confirmă acest lucru²⁵. Pe băncile de la Sarmizegetusa nici o inscripție nu specifică calitatea de cavaler și nici un nume nu poate fi identificat cu al vreunui cavaler cunoscut din alte epigrafe. Cavalerii sint însă bine reprezentați în inscripții la Sarmizegetusa, fiind atestați 21²⁶. Dintre ei se recrutau membrii aparatului superior administrativ și sacerdotal al coloniei. Toți cavalerii aveau cu siguranță locuri rezervate pe *bisellia* situate pe *podium*.

Este binecunoscut faptul că toate colegiile de magistrați și de sacerdoți municipali aveau rezervate locuri speciale în amfiteatru²⁷. Cei mai importanți magistrați ai Sarmizegetusei, *duumviri*, aveau evident locuri rezervate în una din cele două loji de onoare. Chiar într-un amfiteatru militar ca cel de la Carnuntum una din lojile situate în aceeași poziție ca și la Sarmizegetusa era destinată *Illiviri*-lor municipiului Car-

²⁰ E. Cuq, în *DA*, III, 2, s. v. *lex*, p. 1151, 1162.

²¹ O. Navarre, în *DA*, V, 1, s. v. *theatrum*, p. 204—205.

²² J. Carcopino, *Viața cotidiană în Roma la apogeul Imperiului*, București, 1979, p. 285. Primul amfiteatru de piatră, deci stabil, apare la Roma abia în 29 î.e.n.

²³ Idem, *op. cit.*, p. 284. Astfel a procedat pentru prima oară în anul 53 sau 52 î.e.n. C. Scribonius Curio, având ideea originală de a construi două teatre de lemn legate prin virfurile curbilor lor și montate pe pivot, care învîrtindu-se se înfilneau față în față formînd un oval. Cu ocazia *munus*-ului din 46 î.e.n. Caesar adoptă sistemul.

²⁴ L. Friedlaender, *op. cit.*, p. 310—313.

²⁵ De pildă în amfiteatrul de la Syracusa se păstrează nume scrise pe gradene, urmate de specificația *equus Romanus*, cf. *CIL*, X, 2, 7130/1.

²⁶ Informație dr. I. Piso, căruia îi mulțumim și pe această cale.

²⁷ Arnobius spune: *sedent in spectaculis publicis sacerdotum omnium magistratumque collegia*, cf. L. Friedlaender, *op. cit.*, p. 312, nota 1.

nuntum, așa cum ne dovedește inscripția găsită *in situ* în una din ele²⁸. Alături de ei putea sta uneori și cel care prezida jocurile. De obicei, pe monumentele figurate sînt rediate trei sau patru personaje în lojile de onoare²⁹. Cealaltă lojă similară era probabil rezervată înalților funcționari imperiali din administrația provincială, fie că rezidau la Sarmizegetusa ca procuratorul financiar al Daciei Apulensis, fie că erau doar în trecere ca însuși guvernatorul celor trei Dacii și însoțitorii săi. O bancă de marmură avea înscrise literele AVG (nr. 2). Putea fi locul unui *procurator Aug(usti)*, dar și al altui înalt funcționar imperial³⁰.

Locuri pe *podium* avea întreg *ordo decurionum*³¹. Și la Sarmizegetusa el trebuie să fi fost alcătuit ca și în alte colonii din 100 de decurioni. Pe o bancă s-a păstrat inscripția *dec c* (nr. 9). Întregirea *dec(urio -nes) c[ol(oniae)]* este foarte tentantă³². Dar se putea ca cele 100 de locuri să fi avut o singură indicație scrisă, mai ales că sînt și multe bănci fără inscripție. O inscripție găsită în colonia Ulpia Ratiaria din Moesia Superior atestă un *decurio* al colegiului fabrilor ce era *primus biselliarius*, beneficiind deci în mod excepțional (altfel poziția sa socială nedîndu-i acest drept) de *bisellium* propriu la spectacole³³. Într-o asemenea situație, ce nu poate fi exclusă nici în cazul nostru, banca nu stătea pe *podium* printre magistrați, ci era așezată în mijlocul grupului social căruia îi aparținea beneficiarul acestui favor. Alături de membrii lui *ordo decurionum* trebuie să fi fost așezate și familiile acestora. Soțiile decurionilor nu puteau sta în *maenianum summum* alături de plebe, servitori sau chiar sclavi, deși femeile erau de obicei plasate în acest compartiment al amfiteatrelor. Regula se aplica, probabil, doar femeilor din categorii sociale mai modeste. Nici fiii decurionilor nu puteau sta în altă parte decît alături de părinții lor³⁴. Ca urmare fiecărui decurion trebuie să-i fi fost rezervat de obicei pe *podium* un spațiu suficient pentru el și familia sa. Acest lucru pare a se deduce și din lungimea mai mare a unor bănci. În cadrul lui *ordo decurionum* existau cîteva funcții sacerdotale importante, atestate la Sarmizegetusa. O funcție religioasă foarte importantă, ce încununa de obicei cariera municipală, era cea de *flamen*³⁵. La Sarmizegetusa sînt atestați mai mulți *flamines*, unii membri ai ordinului ecvestru. Funcția de *flamen* dădea dreptul deținătorului de a avea un loc pe *podium*³⁶. O bancă de calcar văzută mai demult la Peșteana (nr. 8) avea inscripția *flamen*, care trebuie să fi fost urmată și de cuvîntul *coloniae*. Și calitatea de *pontifex coloniae* era îndeplinită la Sarmizegetusa tot de cavaleri. Deși nici o inscripție nu-i amintește în amfiteatru, știm că pontifii și augurii aveau dreptul să stea la jocuri pe

²⁸ L. Klima, H. Vetters, *op. cit.*, p. 48.

²⁹ Bussemaker, E. Saglio, *op. cit.*, fig. 1518, 1532.

³⁰ IDR, III/2, 29.

³¹ W. Liebenam, *Städteverwaltung im römischen Kaiserreiche*, Leipzig, 1900, p. 237, nota 4.

³² I. Piso, în AIIA, XI, 1978, p. 284, nr. 7.

³³ DE, I, s. v. *biselliarius*, p. 1007.

³⁴ O. Navarre, *op. cit.*, p. 204; L. Friedlaender, *op. cit.*, p. 338, nota 4, care arată că în Colosseum s-au găsit inscripții ce desemnau locuri pentru *praetextati*.

³⁵ R. Étienne, *Le culte impérial dans la Péninsule Ibérique d'Auguste à Dioclétien*, Paris, 1974, p. 198, 223—230.

³⁶ Idem, *op. cit.*, p. 230—231, nota 1.

*podium*³⁷. Colegiul augurilor era compus în orașele provinciale, în general, din trei membri³⁸. Pe o bancă se poate citi cuvîntul *coloniae* (nr. 5). Deși lipsește funcția, banca este întregă și are 1,50 m lungime. La o margine are rezemătoare pentru braț, la cealaltă nu. Este evident un tronson ce se completa cu o bucată similară, azi dispărută, pe care era scrisă o funcție. Avînd așadar circa trei metri lungime, pare mai degrabă destinată unui colegiu nu prea numeros, decît unei singure persoane. Ar putea fi vorba despre colegiul augurilor, caz în care cuvîntul lipsă era *augures*. Nu este însă exclus să fi fost rezervată pentru *flamen* sau *pontifex* și eventual familiile lor, sau pentru vreo altă demnitate municipală de seamă.

Pe unele bănci sînt înscrise doar inițiale distanțate ce reprezintă evident prescurtări ale numelui proprietarului³⁹. O astfel de bancă (nr. 12) cu literele M și O, după care urma, probabil, un alt tronson pe care trebuie să fi fost a treia inițială și poate funcția, a fost atribuită lui Marcus Opellius Adiutor, *quaestor*, edil și prefect al colegiului fabricilor⁴⁰. Pînă nu demult s-a presupus că el ar fi trăit în vremea lui Traian⁴¹. N-ar fi însă exclus ca el să-și fi desfășurat activitatea într-o perioadă mai tîrzie⁴². O altă bancă, de marmură, (nr. 11), aproape întregă și lungă de 0,50 m, avea doar literele L și T⁴³. A fost găsită în arenă, pe latura sudică lîngă poarta de est, căzută, foarte probabil, de pe *podium*. Cele două inițiale trebuie să fi făcut parte din numele proprietarului. O bancă de calcar (nr. 10) păstrată doar într-un desen din secolul trecut, avea o singură literă la mijlocul spătarului, I sau L și trebuie pusă tot în legătură cu un nume. Pe alte bănci de calcar (nr. 6, 14) figurau de asemenea inițiale ca S, C (I?) sau C pe spătar, dar aveau și pe fața anterioară a locului de șezut litere ca R V (?) sau C (?) O. Au fost considerate și acestea legate tot de numele proprietarilor⁴⁴. Pe unele bănci antroponimele pot fi identificate cu siguranță pentru că nu avem doar *litterae singulares*. Așa este cea cu inscripția *Valer* (nr. 7) sau cea cu inscripția *Avr Muc* (nr. 3), ori I (?) CL(E ?) (nr. 13), ce pot fi mai ușor întregite: Valer(ius, -ianus), Avr(elius) Muc(ianus?)⁴⁵. Nici un antroponim nu poate fi însă

³⁷ Idem, *op. cit.*, p. 238, nota 3, unde reproduce un pasaj din *lex coloniae Genetivae: eisque pontificibus auguribusque ludos gladiatoresque inter decuriones jus potestasque esto*.

³⁸ J. Marquardt, *op. cit.*, p. 126.

³⁹ L. Friedlaender, *op. cit.*, p. 260 arată că în amfiteatrele de la Pola și Syracuse locurile desemnate prin inițiale scrise pe gradene simple, nu pe bănci, erau despărțite prin linii incizate. Nu putea fi vorba deci de locuri cumpărate, ci de locuri rezervate unor persoane care își prescurtaseră numele pe gradenă.

⁴⁰ I. Piso, *op. cit.*, p. 283, c; pentru cariera sa, vezi și R. Ardevan, în *ActaMN*, XXI, 1984, p. 98.

⁴¹ I. Piso, în *StCl*, XVI, 1974, p. 236.

⁴² Informație amabilă, dr. I. Piso.

⁴³ *IDR*, III/2, 40, fig. 28. Se afirmă eronat că banca s-a păstrat în tribuna de sud. Ea a fost așezată acolo doar în urma lucrărilor de consolidare și restaurare a monumentului. Astăzi se află în arenă.

⁴⁴ *IDR*, III/2, 51, fig. 38, 34, fig. 23.

⁴⁵ O inscripție ce menționează un Mucianus (*IDR*, III/2, 316), dedicată, foarte probabil, lui Nemesis a fost descoperită în săpăturile la amfiteatru din secolul trecut și considerată ca provenind de fapt din templul lui Nemesis. N-ar fi exclus să fie vorba de același personaj cu deținătorul locului din amfiteatru, dacă întregirea numelui acestuia este corectă.

identificat sigur cu vreun reprezentant al aristocrației municipale cunoscut din alte inscripții, nici măcar Marcus Opellius Adiutor, identificarea băncii sale fiind doar ipotetică. De aceea nu era obligatoriu ca toate aceste bănci să fi stat pe *podium*, ele putînd aparține și unora ce nu făceau parte din *ordo decurionum*.

O inscripție păstrată pe mai multe fragmente ale unui spătar de marmură (nr. 16) a fost întregită *locus*⁴⁶. Literele fiind însă distanțate și placa fragmentară, ar putea fi vorba și despre prescurtarea unui nume. Cu atare, nu avem nici o posibilitate de a ști unde anume era plasată.

În concluzie, trebuie să subliniem că pe *podium* erau așezate *bisellia*, dreptul de a le ocupa revenind doar aristocrației municipale, deținătoarea funcțiilor politice și sacerdotale cele mai importante ale coloniei.

În *maenianum primum*, în cei 22 de *cunei*, trebuie să fi avut locuri colective rezervate alte colegii religioase și meșteșugărești din *pagi* aflați pe teritoriul Sarmizegetusei. Inscripțiile găsite în amfiteatru nu ne spun nimic despre locuitorii din *pagi*. Majoritatea locurilor trebuie să fi fost pe gradene simple de piatră care nu s-au mai păstrat, dar puteau exista și *bisellia*, după cum vom arăta mai jos. Pentru a susține greutatea locurilor și a spectatorilor a fost necesară umplerea cu pămînt a spațiilor dintre ziduri. Inițial, la începuturile coloniei, cei trei *pagi* atestați în teritoriul său, Aquae, Micia, Tibiscum, trebuie să fi deținut un număr de locuri în amfiteatrul coloniei. O asemenea situație a fost dovedită în amfiteatrul civil de la Carnuntum, unde s-a găsit o inscripție plasată deasupra unei intrări cu textul: *loca pagi Aeleni*⁴⁷. Ea conducea într-un sector rezervat în întregime locuitorilor din acest *pagus* al municipiului Carnuntum. Sectorul era situat într-o poziție destul de bună în *maenianum primum*. De aceea, considerăm că și la Sarmizegetusa unii dintre *cunei* situați în *maenianum primum* trebuie să fi fost inițial rezervați pentru locuitorii ce rezidau în cei trei *pagi* ai coloniei.

Un grup social bine reprezentat în inscripțiile de la Sarmizegetusa este *ordo augustalium*⁴⁸. Se cunoaște din inscripții găsite în alte amfiteatre că augustalii dețineau locuri în amfiteatru⁴⁹. Cea mai edificatoare inscripție pentru poziția în care se plasau aceștia într-un amfiteatru provincial provine tot din amfiteatrul civil de la Carnuntum. Este vorba de o placă cu inscripția *loca Augustalium municipii A(elii) K(arnunti)*⁵⁰. Și ea era așezată tot deasupra unei intrări ce conducea în sectorul rezervat augustalilor. Acesta era situat în *maenianum secundum*, într-o poziție mai puțin favorabilă decît cea a celor din *pagus Aelenus*. Nefiind magistrati, augustalii stăteau de obicei în amfiteatru pe gradene simple de piatră. Unii puteau însă primi în mod excepțional de la *ordo decurionum* o serie de onoruri, între care se număra și *honor biselli*⁵¹, dreptul de a

⁴⁶ I. Piso, în *AHA*, XI, 1978, p. 283—284, nr. 4, care admite însă și alte posibilități de lectură.

⁴⁷ F. Miltner, în *RLÖ*, XVII, 1933, col. 36—37, Abb. 13.

⁴⁸ Pentru poziția și rolul social a lui *ordo augustalium*, vezi R. Etienne, *op. cit.*, p. 264—281 și R. Duthoy, în *Epigraphica*, XXXVI, 1—2, 1974, p. 134—154.

⁴⁹ R. Duthoy, *op. cit.*, p. 152; *CIL XIII 1667* (Lugdunum).

⁵⁰ F. Miltner, *op. cit.*, *loc. cit.*, Abb. 12 și 2 (planul).

⁵¹ Neumann, în *RE*, III, 1, 1897, s. v. *bisellium*, col. 502; *DE*, *loc. cit.*; R. Duthoy, *op. cit.*, p. 147, nota 129.

asista la jocuri pe bancă de piatră proprie, aidoma magistraților. Am văzut însă că ei aveau o poziție bine stabilită în amfiteatru. De aceea, cei care se bucurau de *honor biselli* nu înseamnă că își aveau banca pe *podium* printre magistrați, ci în sectorul desemnat grupului social din care făceau parte. Dată fiind structura arhitectonică diferită a amfiteatrului de la Sarmizegetusa față de cel civil de la Carnuntum, locurile augustalilor trebuie să fi fost plasate tot în *maenianum primum*, *maenianum secundum* fiind egal cu *summum*, destinat altor categorii sociale mai modeste. Nu putem ști cât era de întins sectorul augustalilor și unde se afla cu exactitate. Un fragment de inscripție găsită pe un spătar de calcar (nr. 17) avînd literele AVG urmate de două haste fragmentare a fost interpretată ca desemnînd unul din rîndurile de bănci destinate augustalilor⁵². Dar așa cum am văzut doar unii dintre augustali puteau să stea pe bănci de piatră, în acest caz trebuind să-i fie specificat în primul rînd numele. N-ar fi exclus ca unele dintre antroponimele atestate pe bănci să fi aparținut unor asemenea persoane. Dacă inscripția mai sus amintită se referă într-adevăr la augustali, ar putea să fie parte dintr-o placă ce indica faptul că augustalii ocupau un *cuneus* al cărui număr era reprezentat de hastele fragmentare⁵³. Dar *honor biselli* puteau primi și alții, nu doar augustalii. Sînt atestați ca beneficiînd de această onoare decurioni ai colegiului fabrilor⁵⁴ sau libeți imperiali⁵⁵. De aceea, inscripția mai înainte pomenită putea fi scrisă și pe spătarul unei bănci ce aparținea poate unui *Augusti* *libertus*. Chiar într-o asemenea eventualitate, poziția băncii nu se schimbă prea mult, ea rămînînd așezată în *maenianum primum*, foarte probabil chiar între augustali⁵⁶.

În amfiteatru se bucurau de locuri rezervate și colegiile meșteșugărești⁵⁷. La Sarmizegetusa un colegiu meșteșugăresc numeros, de altfel unicul sigur atestat, era cel al fabrilor⁵⁸. Pe un fragment, posibil de spătar, (nr. 18) au rămas literele *abr*, întregite [*f*]fabr(i, -um), iar pe o altă bucată presupusă a fi din aceeași piesă, bucla de sus a unui B, P sau R⁵⁹. Ar putea fi vorba despre unul sau mai multe locuri rezervate fabrilor. Prin importanța sa, acest colegiu trebuie să fi beneficiat de un număr mare de locuri în *maenianum primum*. Nu știm însă cum se indica în amfiteatru acest lucru. Un *decurio* al colegiului fabrilor putea sta chiar pe *bisellium*⁶⁰. Majoritatea grupului însă, ca și în cazul augustalilor, trebuie să fi stat pe gradene simple. Fragmentul de inscripție ce pare să-i

⁵² I. Piso, *op. cit.*, p. 284, nr. 6.

⁵³ Cunei erau de obicei notați cu cifre, cf. L. Friedlaender, *op. cit.*, p. 313.

⁵⁴ CIL, III, suppl. I, 8086 (Ratiaria), CIL, X, 141 (Potentia).

⁵⁵ CIL, XI, 3805 (Veii).

⁵⁶ De multe ori onoarea de a fi admis între augustali se conferea împreună cu *honor biselli*, cf. DE, *loc. cit.*

⁵⁷ L. Friedlaender, *op. cit.*, p. 259, nota 2. La Lugdunum erau 64 de locuri rezervate colegiilor meșteșugărești. La fel, la Arelate aveau locuri rezervate *navicularii* sau *diffusores olearii* (CIL, XII, 714), iar la Nemausus *nautae* (CIL, XII, 3316—3318). A. Grenier, *Manuel d'archéologie gallo-romaine*, II, Paris, 1958, p. 774, nota 1, citează pentru teatrul din Orange pe *nautae*, *utricularii*, *dendrophori*, *fabri*.

⁵⁸ Despre *collegium fabrum* la Sarmizegetusa, vezi R. Ardevan, în *ActaMN*, XV, 1978, p. 167—172.

⁵⁹ I. Piso, *loc. cit.*, nr. 9.

⁶⁰ Vezi nota 54.

ateste pe *fabri* ar putea proveni foarte bine și dintr-o inscripție ce specifică calitatea de *patronus* sau *praefectus collegium fabrum* a posesorului unei bănci. În acest caz însă am avea de-a face cu un cavaler, ce stătea cu siguranță pe *podium*.

O altă inscripție (nr. 19) al cărei loc inițial trebuie plasat tot în *maenianum primum* este compusă din două fragmente. Pe unul scrie *de suo fecit*, iar pe celălalt este un V. Avind 0,20 m grosime, mult superioară celorlalte spătare de bănci, este mai degrabă un fragment dintr-o placă fixată pe vreun *balteus* sau dintr-o gradenă, decât un spătar de bancă. Inscripția dovedește că unele locuri erau făcute ca *munus* de către demnitari⁶¹. Litera V ar putea să fie parte din cifra ce arăta numărul de locuri făcute de cineva pe cheltuială proprie⁶², dar și o literă din alt cuvânt al inscripției. Oricum, subliniem faptul că se referă la locuri pe gradene simple și nu la *bisellia*, întărind astfel presupunerea că existau numeroase locuri pe astfel de plăci de piatră.

În fine, o ultimă inscripție ce merită mai pe larg discutată (nr. 20) se află pe pragul uncia dintre *carceres*. Este o placă de calcar de 1,35 × 0,55 m, grosimea fiind de circa 0,20 m, așezată ca prag, pe care scrie LOC MENSO. Fără a-i da lectura, C. Daicoviciu considera că inscripția de pe prag desemna intrarea din arenă spre tribune a unui personal tehnic legat de reprezentării, *mentores*⁶³. Înseamnă că se gândise la lectura *loc(us) menso(rum)*. Recent, inscripția a fost reinterpretată. Autorii⁶⁴, deși nu exclud total ipoteza lui C. Daicoviciu, considerând-o posibilă, preferă o altă interpretare. Conform acesteia, ar fi vorba despre un *mentor frumentarius* în slujba *annonei* Sarmizegetusei, care își exercita rolul undeva în apropierea depozitelor alimentare, iar o inscripție așezată pe zidul unei asemenea clădiri desemna *locul* (s. n.) unde acesta își exercita atribuțiile, pentru ca cei interesați să știe acest lucru! Aceeași ipoteză explică ajungerea plăcii în amfiteatru prin mutarea la un moment dat a locului de distribuire a grânelor în amfiteatru și odată cu el și a inscripției!! Conform acestei păreri lectura inscripției este *loc(us) menso(ris)*. Nici una dintre cele două ipoteze nu ni se par convingătoare. Fiind vorba despre o inscripție destinată a fi văzută, este clar că ea nu putea fi așezată pe un prag pe care se călca, cum presupunea C. Daicoviciu și cum acceptă în parte și noii ei comentatori. Poziția actuală de prag al unei intrări n-a putut-o primi decât ulterior, când cu ocazia unei reparații inscripția a fost refolosită ca material de construcție. La fel de normal ni se pare și faptul că inscripția să se fi aflat tot în amfiteatru și înainte de a deveni prag. Aceasta deoarece pe băncile de piatră, pe gradene sau pe alte inscripții din amfiteatre cuvântul *locus* sau *loca* apare frecvent în fața numelor, funcțiilor sau ocupațiilor celor care ocupau locul. Noi considerăm că inițial inscripția în discuție desemna locurile mentorilor în tribunele amfiteatrului și deci trebuie întregită *loc(a) men-*

⁶¹ I. Piso, *loc. cit.*, nr. 5.

⁶² Un astfel de exemplu în cercul din Lyon, cf. A. Grenier, *op. cit.*, p. 993, nota 2 și CIL, XIII, 1919, 1805.

⁶³ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 400, fig. 32.

⁶⁴ A. Paki, comunicare la sesiunea științifică „Știința modernă și istoria”, Cluj-Napoca, 28 febr. 1987; D. Alicu, A. Paki, în *ActaMN*, XXII—XXIII, 1985—1986, p. 474—476.

*so(rum)*⁶⁵. Mensorii erau de multe ori personaje destul de importante, făcând uneori parte dintre *seviri augustales*, despre care se știe că aveau locuri rezervate în amfiteatre⁶⁶. La Sarmizegetusa aceștia nu sînt însă atestați. Oricum, mensorii nefiind magistrați, pot fi plasați în amfiteatrul de la Sarmizegetusa undeva în *maenianum primum*. Placa nu pare să fi fost un spătar de bancă, ci mai degrabă o bucată dintr-o gradină simplă de piatră. La Sarmizegetusa mensorii trebuie să fi jucat un rol important, mai ales la începuturile coloniei, cînd se cadastra teritoriul rural și se construia intens, poziție ce le putea asigura și locuri în amfiteatru. Apoi, cu o anumită ocazie greu de plasat în timp, cînd amfiteatrul a suferit o reparație, placa de calcar a fost refolosită, inscripția de pe ea pierzîndu-și importanța. Este mai greu de explicat de ce la un moment dat mensorii și-au pierdut locurile în amfiteatru. Ar fi posibil ca inscripția să ateste mensori ai orașului, dar ar putea fi vorba și despre *mensores* militari, cum ar fi cei ai legiunii a IIII-a Flavia Felix, de exemplu, care știm că a participat la ridicarea unor construcții din oraș în primii ani ai existenței acestuia. Cărămizi cu stampila legiunii au fost găsite și în ruinele amfiteatrului⁶⁷.

Alte locuri din *maenianum primum* puteau fi probabil ocupate și prin plata unei taxe.

În *maenianum summum* locurile spectatorilor erau pe bănci de lemn⁶⁸. S-a presupus că acestea erau așezate pe niște postamente de marmură cu fața anterioară sculptată în formă de labă de leu⁶⁹. Un număr destul de mare de asemenea piese au fost descoperite în săpături, unele păstrîndu-se încă în Muzeele din Sarmizegetusa și Deva. Deși înălțimea și adîncimea lor corespund dimensiunilor unor gradene, iar motivul labei de leu este specific jilțurilor de piatră, plasarea unor tăblii de lemn pe picioare de marmură sculptate pare nepotrivită și este puțin probabilă. Adăugăm constatarea că doar fața anterioară este lucrată.

⁶⁵ Lectura aparține lui I. Piso.

⁶⁶ R. Duthoy, *op. cit.*, p. 142 sq.

⁶⁷ P. Király, *Dacia Provincia Augusti*, II, Nagybecskerek, 1894, p. 127—128; C. Daicovicu, în *Dacia*, I, 1924, p. 230, 247. Deși nu există dovezi că ar fi vorba de mensori militari, totuși, trebuie amintit faptul că ridicarea unui amfiteatru, începînd cu trasarea planului său, necesita cunoștințe de topometrie și inginerie pretențioase. În acest domeniu specialiștii militari erau de nefnlocuit (G. Hallier, *La géométrie des amphithéâtres militaires sur le limes du Rhin et du Danube*, comunicare la *Limeskongress*, Bad Deutsch Altenburg, 1986, pusă la dispoziția noastră cu deosebită amabilitate de dr. M. Bărbulescu). În cazul amfiteatrelor acest lucru poate fi verificat comparînd regularitatea și exactitatea planurilor celor militare, față de cele civile, de multe ori trasate cu sîngăcie (problemă discutată de E. Dyggve, *op. cit.*, p. 39—41). Cel mai bun exemplu este amfiteatrul civil de la Carnuntum (F. Miltner, *op. cit.*, Abb. 2). Planul amfiteatrului de la Sarmizegetusa este destul de corect executat, simetria conturului său amintind de geometria amfiteatrelor militare. De altfel, și cele mai apropiate analogii pentru planul său sînt cele ale unor amfiteatre militare ca cel de la Deva (Chester) și Carnuntum (vezi notele 6, 13). Trebuie adăugat faptul că și la Lambaesis, de exemplu, amfiteatrul a fost construit de legiunea III Augusta, dar inscripțiile de pe gradene dovedesc că era un amfiteatru civil ridicat pentru oraș și pentru teritoriul său (J. Kolendo, *op. cit.*, p. 54). Militarii puteau deține locuri în amfiteatrele civile, ca la Aquincum, de exemplu (J. Kolendo, *op. cit.*, p. 47, 52).

⁶⁸ L. Friedlaender, *op. cit.*, p. 312; expresia *maeniano summo in ligneis* apare la Tacitus.

⁶⁹ G. Szinte, *loc. cit.*

restul laturilor fiind nefinisate, precum și existența pe fața orizontală superioară a unor orificii dreptunghiulare mari precum și a unor șanțuri ce merg pînă în marginea pieselor, asemănătoare celor necesare turnării plumbului fluid. Existența băncilor de lemn n-a făcut necesară umplerea cu pămînt a compartimentelor deasupra cărora erau așezate. Aici nu existau *bisellia* și locuri rezervate prin inscripții. Cei din *maenianum summum* nu mai aveau alți spectatori cu care să-și poată compara și aprecia poziția. Cei care ajungeau aici, în ultimele rînduri, se puteau considera privilegiați doar față de cei care rămăseseră afară. Deși nu există inscripții care să provină din acest ultim compartiment al amfiteatrelor, legislația Romei și izvoarele literare atestă că aici era locul plebei (*pullati*), a unor *apparitores*, a personalului și servitorilor magistraților, a femeilor⁷⁰. Este evident că se stătea mai puțin comod ca în rest.

În urma analizei repartizării în amfiteatru a diferitelor persoane și grupuri atestate de inscripții sau alte surse se desprinde concluzia că locurile amfiteatrului nu se ocupau deci la întîmplare, iar obținerea unui loc bun la spectacol nu era în funcție de cumpărarea unui „bilet“ mai scump. În societatea romană locul ocupat de individ sau de grup la jocuri nu era o problemă tehnică, de vizionare, ci mai ales una de prestigiu social⁷¹. Poziția fiecăruia arăta ce loc ocupa în societate. Un loc mai puțin prestigios în amfiteatru era foarte greu de a fi îmbunătățit, tot astfel cum în societate diferite grupuri erau separate de bariere greu de trecut. *Ingenui* erau separați de sclavi prin naștere. Această deosebire era aplicată, cel puțin *de iure*, și în amfiteatru⁷². Nici augustalii, liberi în majoritate, nu-și puteau depăși condiția juridică, deși unii erau bogați și activi pe plan social. Ei puteau doar să-i imite pe magistrați, stînd pe *bisellium*, dar acesta nu era așezat pe *podium*. Aristocrația municipală era un grup închis în care se putea greu pătrunde. În amfiteatru *podium*-ul îi era destinat în exclusivitate. Dacă spectatorii nu se puteau amesteca în amfiteatru, ei nu se amestecau nici măcar la intrare sau ieșire. Imaginea amfiteatrului reflectă structura societății romane provinciale, exprimînd concret o situație socio-juridică rigidă. Este adevărat că uneori aceasta contrastează cu starea economică și cu alte elemente ce dovedesc o oarecare mobilitate socială.

O problemă de importanță socio-demografică este stabilirea capacității amfiteatrului de la Sarmizegetusa. Încă primii arheologi care au săpat jumătatea sa nordică au încercat să estimeze numărul de spectatori pe care-i putea găzdui edificiul. P. Király a ajuns la concluzia⁷³ că existau nouă rînduri de locuri. Apoi, măsurînd lungimea lor pentru jumătatea nordică și atribuind 0,45 m pentru fiecare loc, calculează că încăpeau 2000 de oameni în jumătate din amfiteatru, deci în total 4000. Neîn-

⁷⁰ *Venimus ad sedes ubi pulla sordida veste inter femineas spectabat turba cathedras*, spune Calpurnius, *apud* L. Friedlaender, *op. cit.*, p. 338, notele 2, 3.

⁷¹ J. Kolendo, *op. cit.*, p. 52.

⁷² Inițial în teatre și amfiteatre sclavii și străinii erau excluși. În vremea Imperiului, sclavii erau însă admiși cel puțin *de facto*. Horatius și alți autori constată că sclavii asistau la spectacole pentru a însoți autoritățile, cf. L. Friedlaender, *op. cit.*, p. 258, nota 4.

⁷³ P. Király, *op. cit.*, p. 125—126.

dicind modalitatea de calcul a lungimii rîndurilor, ne face să credem că a măsurat pe teren de nouă ori pe traiectul presupus al acestora. O apreciere oarecum diferită aparține surprinzător lui G. Szinte, care săpase împreună cu P. Király. Acesta ne spune⁷⁴, fără a da vreo explicație, că existau opt rînduri cu o capacitate de 1888 de locuri, evident în jumătatea nordică săpată. Aceasta înseamnă că, după G. Szinte, existau în total 3776 de locuri. Într-o planșă el prezintă o secțiune prin latura nordică a tribunelor. În desenul său băncile din primul rînd sînt lipite de zidul din spate, circulația desfășurîndu-se deci prin fața lor, situație puțin probabilă, deoarece *balteus*-ul de pe zidul arenei ar fi redus buna vizionare. Din secțiune rezultă că autorul considera că în *maenianum primum* erau patru rînduri de bănci, iar în *maenianum summum* trei. Am arătat deja că locurile nu constau în totalitate din bănci de piatră. În reconstituirea lui Szinte scările ajung pe zidul *podium*-ului, cită vreme noi considerăm că urcau pînă la o *praecinctio* din spatele acestuia. De asemenea, în spate, între ultimul rînd de bănci și coama zidului exterior al amfiteatrului, autorul citat considera că erau așezați *mali* ce susțineau un *velarium*⁷⁵. Noi sîntem de părere că pentru a susține o astfel de ipoteză nu există suficiente date, fiind mai degrabă de acord că pe o anumită porțiune amfiteatrul era protejat de un acoperiș de țiglă, sprijinit pe o structură de lemn⁷⁶.

La rîndul său, C. Daicoviciu, după ce dezvelise integral amfiteatrul, afirma că acesta ar fi avut circa 5000 de locuri⁷⁷. Întrucît nu ne oferă modalitatea de calcul, ne face să credem că era doar o apreciere „după ochi”. În fine, în 1975, G. Forni, utilizînd o metodă de calcul bazată pe formule matematice folosite în general pentru a afla capacitatea teatrelor, ajunge la concluzia că amfiteatrul de la Sarmizegetusa avea 5200 de locuri⁷⁸.

În opinia noastră, cea mai sigură modalitate de a afla capacitatea aproximativă a amfiteatrului este totuși calculul empiric bazat pe măsurători asupra monumentului. Cel mai important lucru cu care trebuie început într-o astfel de încercare este stabilirea numărului de rînduri pe care le aveau tribunele. Pentru a-l obține, am reprezentat grafic o secțiune prin corpul tribunei (fig. 2), folosind atît dimensiunile oferite de vechile rapoarte, cît și cele pe care le oferă astăzi monumentul restaurat. În calculul înălțimii și adîncimii gradenelor ne-am bazat atît pe recomandările lui Vitruvius, cît și pe dimensiunile unor bănci păstrate. Vorbind despre teatre, Vitruvius indică 0,37—0,40 m pentru înălțimea gradenelor și 0,59—0,74 m pentru adîncimea lor, dimensiuni necesare pentru o bună vizibilitate și acustică⁷⁹. Dimensiunile băncilor de piatră se înscriu între cifrele date de Vitruvius. Ținînd seama de toate acestea, am ajuns la concluzia că amfiteatrul de la Sarmizegetusa avea nouă rînduri de locuri. Dintre acestea, unul era situat pe *podium*, cinci în *mae-*

⁷⁴ G. Szinte, *op. cit.*, p. 37 și planșa nenumărată.

⁷⁵ I. Piso, *op. cit.*, p. 285—286 susține ideea existenței unui *velarium* la Sarmizegetusa, folosind alte argumente.

⁷⁶ Așa cum aprecia și C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 402—403.

⁷⁷ *Idem*, *op. cit.*, p. 395.

⁷⁸ G. Forni, *op. cit.*, p. 153.

⁷⁹ Vitruvius, *Despre arhitectură*, V, 10—11, ed. București, 1964, p. 217.

nianum primum și trei în *maenianum summum*. În general se acceptă că lățimea unui loc era de 0,45 m⁸⁰. Pentru *podium*-ul de la Sarmizegetusa această dimensiune ni se pare prea redusă. Aici locurile trebuie să fi fost mai comode, de cel puțin 0,50—0,55 m. Circumferința *podium*-ului este de 178,75 m⁸¹. Scăzând lățimea întreruperilor sale din dreptul porților și alte spații moarte, punându-i la socoteală și pe cei din lojile de onoare, pe *podium* încăpeau circa 300 de persoane. Am calculat de asemenea circumferința ultimului rând din *maenianum summum*, care este de 247 m. Ca urmare, în ultimul rând încăpeau cel mult 550 de oameni. Pe baza acestor două date am calculat lungimea medie a celor șapte rinduri rămase, fiind de 212 m. La fel, numărul mediu de spectatori era de 470 în fiecare din cele șapte rinduri. Aceasta înseamnă că trei sau patru rinduri aveau între 300 și 470 de locuri, iar restul de trei sau patru aveau între 470 și 550 de locuri fiecare. Operind cu numărul mediu de 470 obținem 3290 de locuri în aceste șapte rinduri. Adăugând celelalte două rinduri stabilite absolut cu câte 300, respectiv 550 de locuri, ajungem la cifra de 4140 de locuri pentru amfiteatrul de la Sarmizegetusa. Trebuie să ținem cont însă și de faptul că un număr de locuri erau pierdute datorită existenței celor 12 *vomitoria*, a numeroaselor *scalae*, a lojilor de onoare și porților. De obicei se consideră că circa 10—12% din locuri erau pierdute din aceste motive⁸². Aplicând o reducere minimă de 10% celor 4140 de locuri, rămân 3726. Calculul fiind însă bazat pe cifre medii, apreciem că amfiteatrul de la Sarmizegetusa avea circa 3700 de locuri. S-ar putea ca uneori *maenianum summum* să fi fost mai aglomerat și numărul spectatorilor să fi ajuns spre 4000.

Considerând, pe baza unei serii de presupuneri logice, că între capacitatea edificiilor de spectacol și numărul locuitorilor orașului pe care-l deserveau în momentul ridicării lor poate fi stabilită o legătură, G. Forni arată că se poate calcula populația orașelor antice cunoscând capacitatea amfiteatrelor acestora. Acordînd amfiteatrului de la Sarmizegetusa capacitate de 5200 de locuri, el ajunge la concluzia că Ulpia Traiana avea la întemeiere 13000 de locuitori liberi, fără a putea socoti sclavii care erau excluși din amfiteatru⁸³. Metoda de calcul are o bază logică, întrucît trebuia să se fi ținut cont de numărul de locuitori ai unui oraș atunci cînd își construia un amfiteatru. Dacă am utiliza și noi metoda învățatului italian, înmulțind cele 3700 de locuri cu coeficientul de 2,5, am ajunge la cifra de 9250 de locuitori liberi ai Ulpiei în momentul ridicării amfiteatrului. Absolutizînd însă această metodă de calcul a populației orașului, fără a ține cont de alte criterii esențiale, este o încercare riscantă

⁸⁰ G. Forni, *op. cit.*, p. 150 consideră lățimea obișnuită a unui loc de 45 cm, iar înălțimea gradinelor de 74 cm. E. Dyggve, *op. cit.*, p. 131 apreciază lățimea locurilor între 32 și 55 cm. El arată că la Pola lățimea locurilor este de 1 *pes* și 1/12 pe care o consideră inutilizabilă practic. Pentru Salona afirmă că locurile erau de 50 cm, adică de 1 *pes* și 1/2 pentru adulții din *maenianum secundum*, cită vreme locurile din *maenianum primum* erau de 2 *pedes*.

⁸¹ Atît circumferința *podium*-lui cît și cea a zidului exterior al amfiteatrului au fost calculate pe computer de către Flaviu Bălibanu, fizician la ITIM — Cluj-Napoca, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁸² E. Dyggve, *op. cit.*, p. 132.

⁸³ G. Forni, *op. cit.*, loc. cit. În legătură cu excluderea sclavilor din amfiteatru, vezi nota 72.

ce duce inevitabil la erori. În primul rînd, în amfiteatru pătrundeau de fapt, foarte probabil, și sclavii. Nu putem stabili nici repartizarea pe sexe a spectatorilor, dar este sigur că și un număr de femei asistau la jocuri. În fine, un calcul al populației orașului trebuie să țină cont de tipul acestuia, de dimensiunile sale și spațiul de locuit, de întinderea teritoriului său rural și mărimea loturilor de pămînt. În cazul altor orașe s-a folosit ca metodă de calcul a populației debitul de apă al apeductului orașului⁸⁴. În stadiul actual al cercetărilor, multe dintre aceste probleme ne sînt încă necunoscute sau sînt insuficient cercetate. De aceea, considerăm că un calcul al populației orașului bazat doar pe cunoașterea capacității amfiteatrului nu este edificator⁸⁵. El poate constitui doar un indiciu logic. Cunoașterea capacității amfiteatrului de la Sarmizegetusa are totuși o semnificație demografică. În cazul altor amfiteatre s-a încercat urmărirea evoluției demografice a orașelor prin creșterea capacității edificiilor de spectacol. Astfel, mărirea capacității tribunelor unui amfiteatru, sau construirea unui al doilea în același centru urban, demonstrează printre altele și evoluția demografică⁸⁶. În centrele militare, unde a existat inițial un amfiteatru militar, s-a adăugat mai tîrziu și unul civil, odată cu creșterea și transformarea în orașe a așezărilor din apropierea castrilor. Există însă și orașe care n-au fost centre militare, dar și-au construit două amfiteatre. Așa sînt: Utica, Puteoli, Divodurum (Metz), Augusta Raurica, Lugdunum⁸⁷. Mai ales în aceste cazuri este evident că apariția celui de-al doilea edificiu se datora în primul rînd creșterii populației. La Sarmizegetusa amfiteatrul n-a suferit transformări esențiale de la începutul și pînă la sfîrșitul existenței sale. Nu a fost construit nici un al doilea amfiteatru. Pentru a putea trage o concluzie corectă din această situație este foarte important să stabilim data construirii amfiteatrului. Din păcate, nu s-a păstrat inscripția de fundare. Singura indicație cronologică precisă ne este oferită de o țiglă cu stampilă, datată în 158 e. n.⁸⁸, folosită, probabil, cu ocazia unei reparații. Avem însă o serie de indicii care ne conduc spre concluzia că el a fost de timpuriu ridicat, fiind printre primele edificii ale coloniei. În coloniile de veterani, cum era și Ulpia Traiana, cetățenii solicitau un amfiteatru la scurtă vreme după ce se întemeia orașul. Așa s-au petrecut lucrurile la Pompei și la Pola, de exemplu, unde amfiteatrele se ridică imediat după întemeiere⁸⁹. În colonia Ulpia Traiana (Xanten) amfiteatrul datează imediat după 100 e. n., cînd apare și orașul⁹⁰. Amfiteatrul militar de la Deva

⁸⁴ Pentru Histria, de exemplu, V. Canarache, în *SCIV*, II, 1951, p. 71 ajunge pe această bază la concluzia că în secolul II e.n. orașul avea 10.000 de locuitori. Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană. Secolele I—III e.n.*, București, 1977, p. 41 și 47 apreciază că populația Histriei în ocolele II—III e.n. era de 10.000—15.000 de locuitori și cea a întregului teritoriu al orașului de 15.000—25.000 de oameni.

⁸⁵ A. Grenier, *op. cit.*, p. 562 consideră că nu se poate calcula populația orașelor antice după numărul locurilor din amfiteatre. J. Kolendo, *op. cit.*, p. 52, nota 99 este de aceeași părere, arătînd erorile la care se poate ajunge acceptînd calculul făcut de G. Forni pentru Carnuntum și Aquincum, de exemplu.

⁸⁶ J. Kolendo, *op. cit.*, p. 40.

⁸⁷ *Idem*, *op. cit.*, p. 41.

⁸⁸ P. Király, *op. cit.*, p. 127—128; C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 403.

⁸⁹ H. Kähler, în *EAA*, I, s. v. *anfiteatro*, p. 377.

⁹⁰ A. Grenier, *op. cit.*, p. 579.

(Chester), cea mai apropiată analogie ca și plan pentru cel de la Sarmizegetusa, a fost și el ridicat la scurtă vreme după 100 e. n.⁹¹. O inscripție arată că amfiteatrul de la Porolissum a fost reconstruit în 157 e. n., deoarece se prăbușise sau se degradase datorită vechimii⁹². Săpăturile recente⁹³ au confirmat faptul că la Porolissum a existat inițial un amfiteatru de lemn și piatră, înlocuit apoi, evident în 157 e. n., cu unul în întregime din piatră. Pentru ca o construcție cum era primul amfiteatru de la Porolissum, ridicat foarte probabil de militari, să se degradeze în așa măsură încât să fie demolat și reconstruit trebuia să fi trecut un număr considerabil de ani. De aceea primul amfiteatru de la Porolissum, ce avea doar zidul arenei de piatră, trebuie să fi fost ridicat încă în vremea lui Traian sau la începutul domniei lui Hadrian. Dacă soldații din castrul de la Porolissum și modesta așezare din apropiere beneficiau încă de timpuriu de un amfiteatru, este greu de crezut că Ulpia Traiana, singura *colonia* din provincie, să fi fost mai prejos. Locuitorii ei, veterani, trebuie să fi fost primii care au avut amfiteatru în Dacia. La Sarmizegetusa nu au apărut urme ale existenței unui amfiteatru de lemn, peste care să se fi ridicat apoi o construcție nouă de piatră. Foarte probabil că el a fost construit încă de la început în întregime din piatră, înainte sau în același timp cu cel de lemn de la Porolissum. Analiza monedelor descoperite în amfiteatrul de la Sarmizegetusa a dus de asemenea la concluzia că el a fost inaugurat spre sfârșitul domniei lui Traian⁹⁴. Reamintindu-ne și țiglele cu stampila legiunii a IIII-a Flavia Felix descoperite în săpăturile la amfiteatru, unitate care a părăsit Dacia cel mai târziu la 118 e. n.⁹⁵, trebuie să conchidem că avem suficiente indicii care să ne facă să plasăm începutul ridicării amfiteatrului la câțiva ani după întemeierea coloniei și oricum nu după sfârșitul domniei lui Traian⁹⁶. M. Macrea aprecia că la întemeiere trebuie să fi fost 5000—6000 de coloniști⁹⁷. Dar este cunoscut faptul că multe colonii, chiar în vremea Republicii, au fost întemeiate de circa 2000 de oameni⁹⁸. Această cifră ni se pare mai aproape de realitate și pentru populația inițială a Ulpiei Traiana. Faptul că numărul de locuri cu care a fost dotat amfiteatrul încă de la construirea sa în vremea lui Traian continua să fie suficient și în secolul III e. n. nu înseamnă că orașul nu s-a dezvoltat și că populația sa nu a crescut. Creșterea orașului dincolo de zidurile inițiale a fost demonstrată arheologic⁹⁹. Explicația faptului că amfiteatrul continua să fie suficient de încăpător constă în posibilitatea ca de la un moment dat lo-

⁹¹ F. H. Thompson, *op. cit.*, p. 357.

⁹² *CIL*, III, 836.

⁹³ I. Bajusz, în *ActaMP*, VII, 1983, p. 137—138; *idem*, în *ActaMP*, X, 1986, p. 136.

⁹⁴ I. Winkler, în *Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 130.

⁹⁵ Pentru anul 118 e. n. se pronunță D. Protase, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 68—69. Mai nou s-a propus anul 114 e. n., cf. D. Benea, *Din istoria militară a Mocsiei Superior și a Daciei*, Cluj-Napoca, 1983, p. 157—158.

⁹⁶ Același opinie exprima și C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 396.

⁹⁷ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 347.

⁹⁸ Informație dr. I. Piso.

⁹⁹ Pe baza întinsei suprafețe cu urme de locuire, C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 362, aprecia populația Sarmizegetusei la 15.000—20.000 de oameni. Mai de curând H. Daicoviciu, D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, București, 1984, p. 23 estimau populația orașului la 25.000—30.000 de locuitori.

cuitoarii ce rezidau în *pași* din teritoriul Sarmizegetusei să nu mai fie nevoiți să vină la Sarmizegetusa la jocuri. Cei de la Micia și-au construit la un moment dat propriul lor amfiteatru¹⁰⁰, iar la Tibiscum, care devine cîndva în secolul III *municipium*, apăruse, foarte probabil, în această vreme un amfiteatru. În această situație, locuitorii orașului Ulpia Traiana, deși mai numeroși, continuau să aibă locuri suficiente în amfiteatrul lor. Pe lângă această explicație, trebuie să avem în vedere și faptul că Sarmizegetusa, prin poziția sa, nu a beneficiat de o dezvoltare economică similară cu cea a Apulumului, condiție foarte importantă pentru creșterea populației. Sarmizegetusa a rămas în primul rînd centrul cultural-religios și administrativ al Daciei, o metropolă spirituală. Din această perspectivă trebuie subliniat faptul că amfiteatrul de la Sarmizegetusa juca și un important rol politico-religios. Jocurile erau întotdeauna celebrate în zile de sărbători religioase. Edificiul construit pentru jocuri era deci un complement al sanctuarului¹⁰¹. Multe jocuri erau organizate în legătură cu cultul imperial, fie cu ocazia zilei de naștere a împăratului, fie *pro salute principis*¹⁰². La Sarmizegetusa își avea anual locul de întîlnire conciliul celor trei Dacii, prezidat de *sacerdos arae Augusti (coronatus trium Daciarum)*¹⁰³. Unul dintre principalele rosturi ale acestei adunări era de a manifesta, în numele provinciilor, loialitatea față de împărat¹⁰⁴. S-a considerat că locul de adunare al conciliului celor trei Dacii era curtea așa-zisului palat al Augustalilor¹⁰⁵. Noua interpretare dată acestui complex¹⁰⁶ face puțin probabilă o astfel de posibilitate. De altfel, peste tot în Imperiu, mai cunoscute fiind cazurile Gallilor și Hispaniilor, conciliile provinciale își țineau adunările în amfiteatre sau teatre¹⁰⁷. În apropierea acestora, într-o concepție unitară asupra legăturii amfiteatru-templu, se ridicau sanctuarele dedicate Romei și lui Augustus¹⁰⁸. La Sarmizegetusa un asemenea templu nu a fost identificat arheologic. La 80 m spre est de amfiteatru însă a fost descoperită întîmplător o inscripție pusă de un *sacerdos arae Augusti*¹⁰⁹. S-a emis ipoteza că în această zonă, situată în incinta sacră, s-ar fi aflat templul Romei și a lui Augustus¹¹⁰. Zona descoperirii este situată pe direcția axei lungi a amfiteatrului, poarta sa principală de est deschizîndu-se spre zona presupusului templu. Datorită faptului că în fruntea cultului se

¹⁰⁰ C. Floca, V. Vasiliev, în *Sargetia*, V, 1968, p. 121—152. Autorii apreciază că amfiteatrul de la Micia a fost ridicat încă în vremea lui Hadrian. Această datare, nesustînută de dovezi, ni se pare prea timpurie. Capacitatea amfiteatrului este socotită la peste 1.000 de locuri. G. Forni, *op. cit.*, p. 154 acceptă această cifră. Folosind datele oferite de cei doi autori și aplicînd aceeași modalitate de calcul mediu ca și pentru Sarmizegetusa, noi apreciem că amfiteatrul de la Micia avea circa 1.200 de locuri.

¹⁰¹ A. Grenier, *op. cit.*, p. 562.

¹⁰² L. Friedlaender, *op. cit.*, p. 273—274, 336.

¹⁰³ C. Daicoviciu, în *Dacica*, Cluj, f. a., p. 386—402.

¹⁰⁴ Idem, *op. cit.*, p. 395.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ I. Piso, Al. Diaconescu, în *ActaMN*, XXII—XXIII, 1985—1986, p. 161—183.

¹⁰⁷ R. Étienne, în *Bulletin de l'Association pro Aventico*, 29, 1985, p. 5—26.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ IDR, III/2, 217. Pentru Africa cei mai importanți editores *munera* erau *sacerdotes provinciae Africae*. Cf. D. L. Bomgardner, în *AJA*, 93, 1, 1989, p. 86, nota 14.

¹¹⁰ Ipoteza aparține lui I. Piso.

afla un *sacerdos arae Augusti* și nu un *flamen*, n-ar fi exclus să avem de-a face de fapt cu o *ara* și nu cu un templu propriu-zis¹¹¹. Viitoarele săpături vor lămuri această problemă. Oricum, datorită legăturii care exista între amfiteatru și sanctuarul Romei și a lui Augustus, șansa ca localizarea presupusă să fie corectă crește.

Așadar, la Sarmizegetusa conciliul celor trei Dacii, după sacrificiile din templul imperial, se îndrepta spre amfiteatru unde își dezbătea problemele. Iată deci că pe lângă rolul important pe care-l juca în calitate de amfiteatru municipal, găzduind anual și întâlnirea conciliului provincial, amfiteatrul de la Sarmizegetusa a devenit de la un moment dat și amfiteatrul celor trei Dacii. Prin aceasta, importanța sa depășește limitele Sarmizegetusei, extinzându-se asupra întregului teritoriu dacic provincial.

ANEXA

INSCRIȚIILE CARE DESEMNEAZĂ LOCURI ÎN AMFITEATRUL DE LA SARMIZEGETUSA

A. Bisellia

- 1 — Bancă de calcar cristalin, lungime 1,70 m, înălțimea scaunului 0,45 m, lățimea scaunului 0,33 m, înălțimea spătarului 0,30 m, înălțimea literelor 0,17 și 0,15 m. Văzută de Neigeaur prin 1840—1850 la Bretea Română și pe la 1880 la Măguri, lângă Lugoj de C. Torma. Azi dispărută. *IDR*, III/2, 28.

ADALAP

HFN

- 2 — Bancă de marmură fragmentară. Azi dispărută. *IDR*, III/2, 29.

AVG

- 3 — Bancă de piatră calcaroasă, fragmentară. Azi dispărută. *IDR*, III/2, 31.

AVR MVC

- 4 — Bancă de piatră. Azi dispărută. *IDR*, III/2, 32.

AVIM

- 5 — Bancă de piatră calcaroasă, lungime 1,50 m, înălțime totală 0,70 m, adâncime 0,56 m, înălțimea literelor 0,11 m. Muzeul Sarmizegetusa, *IDR*, III/2, 33.

COLONIAE

- 6 — Bancă de piatră calcaroasă, lungime 0,80 m, înălțime totală 0,75 m, adâncime 0,58 m, înălțimea literelor 0,17 m. Muzeul Deva. *IDR*, III/2, 34.

C

C (?) O

¹¹¹ Despre diferența *flamen* — *sacerdos*, vezi R. Étienne, *Le culte impérial dans la Péninsule Ibérique d'Auguste à Dioclétien*, Paris, 1974, p. 190—191.

- 7 — Bancă de piatră văzută la Peșteana în 1873 de C. Gooss. Azi dispărută (deși în IDR, III/2 se afirmă că a fost identificată în 1977, lipsa fotografiei și nesiguranța comentariului asupra existenței unei bănci sau două ridică îndoielii asupra existenței lor. De aceea am luat drept corectă informația lui C. Gooss, care vorbește de două bănci.). IDR, III/2, 35.

VALER

- 8 — Bancă de piatră văzută la Peșteana în 1873 de C. Gooss. Azi dispărută (cf. nr. 7). IDR, III/2, 35.

FLAMEN

- 9 — Bancă de piatră calcaroasă, lungime 1,30 m, înălțime totală 0,56 m, înălțimea literelor 0,10 m. Muzeul Sarmizegetusa. IDR, III/2, 36.

DEC C

- 10 — Bancă de piatră calcaroasă. Azi dispărută. IDR, III/2, 39.

I

- 11 — Bancă de marmură, lungime 1,52 m, înălțimea scaunului 0,42 m, înălțimea spătarului 0,30 m. Muzeul Sarmizegetusa. IDR, III/2, 40 (lung. indicată eronat: 0,50 m).

L T

- 12 — Bancă de piatră calcaroasă dură, lungime 1,40 m, înălțime totală 0,70 m, adâncime 0,51 m, înălțimea literelor 0,14 m. Muzeul Deva. IDR, III/2, 41.

M O

- 13 — Bancă de piatră calcaroasă, lungime 1,72 m. înălțime totală 0,60 m, din care spătarul 0,25 m, adâncime 0,40 m, înălțimea literelor 0,12 m. Muzeul Sarmizegetusa. IDR, III/2, 43 (lung. indicată eronat: 1,64 m).

I (?) CL (E ?)

- 14 — Bancă de piatră calcaroasă, lungime 1,46 m, înălțime totală 0,71 m, din care spătarul 0,30 m, adâncime 0,43 m. Muzeul Sarmizegetusa. IDR, III/2, 51.

S C (? sau I?)

R V (?)

- 15 — Bancă de piatră calcaroasă fragmentară, lungime 0,85 m, înălțimea scaunului 0,45 m, adâncime 0,50 m, înălțimea literelor 0,10 m. Muzeul Sarmizegetusa. IDR, III/2, 52.

T (F?) II O (G? C?)

B. Posibile bisellia

- 16 — Posibil spătar de bancă de marmură compus din trei fragmente:
 a — $18 \times 18 \times 9$ cm, înălțimea literelor 13 cm
 b — $21 \times 24 \times 6$ cm, înălțimea literelor 13 cm
 c — $70 \times 12 \times 9$ cm, înălțimea literelor 12 și 14 cm
 Muzeul Sarmizegetusa. IDR, III/2, 45.

L / O (C ?) / V S

- 17 — Posibil spătar de bancă de calcar, $35 \times 104 \times 17$ cm, înălțimea literelor 16 cm. Muzeul Sarmizegetusa. IDR, III/2, 30.

AVG (L ?) I

- 18 — Posibil spătar de bancă de piatră calcaroasă compus din două fragmente:
 a — $26 \times 33 \times 14$ cm, înălțimea literelor 12,5 cm

b — 16 × 21 × 14 cm
Muzeul Sarmizegetusa. IDR, III/2, 37.

ABR / B (P?, R?)

C. Plăci sau posibile gradene simple

- 19 — Două fragmente de calcar:
a — 30 × 135 × 20 cm, înălțimea literelor 14—15 cm
b — 32 × 42 × 20 cm, înălțimea literei 15 cm
Muzeul Sarmizegetusa. IDR, III/2, 50.

SVO FECIT / V

- 20 — Placă de calcar folosită ca prag, 1,35 × 0,55 × 0,20 m. Zidită în amfiteatru ca prag al uneia dintre carceres.

LOC MENSO

Piesa IDR, III/2, 38 este nesigură, iar 42, 44, 46, 47, 48, 49 au în general câte o singură literă și nu e sigur din ce fel de inscripții provin. Oricum, sînt ne semnificative din punctul nostru de vedere.

Notă. Acest studiu a fost predat la tipar înaintea celui publicat în colaborare cu D. Alicu în *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, 1, 1989. Cel de-al doilea, elaborat pe baza celui de față, a fost realizat avînd în vedere apariția prezentului studiu mai întîi și nu invers, cum s-au petrecut în cele din urmă lucrurile.

CORIOLAN OPREANU

THE SOCIO-DEMOGRAPHICAL AND POLITICAL MEANING
OF THE AMPHITHEATRE AT ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA

(Abstract)

The author discusses the socio-demographical and political meaning of the amphitheatre at Sarmizegetusa, based on the architectural structure of the monument and on the analysis of the inscriptions designated places.

Typologically point of view, the amphitheatre at Sarmizegetusa belongs to the so-called "second type", which doesn't use natural elements for supporting the stands and the stairs were incorporated the building. Its structure consists of a *podium*, two honour boxes at the endings of the short axis of the arena, *maenianum primum* including 22 *cunci* and *maenianum summum* composed of 21 quadrilateral cubicles (fig. 1). To reach the stands the people had to use 12 entrances, which were enough at all related to the capacity of the stands. Four of them direct the people to the *podium* and to the two honour boxes (fig. 1/III, IV, IX, X), others four to the *maenianum primum* (fig. 1/II, V, VIII, XI) and the last four were designated to serve the *maenianum summum* (fig. 1/I, VI, VII, XII). The entrances opened on a *praecinctio* placed on the second circular wall, behind the *podium*.

The inscriptions attesting reserved places in the amphitheatre (*Anexa*, 1—20) belong to several groups. 15 of them were written on the back of the stone benches (*bisellia*). There were several types of *bisellia*, some of them made of more pieces (5, 12). Analysing the dimensions, some of them seem to be produced in different workshops, or in different periods. Three fragments could be *bisellia* or stone plaques (16, 17, 18). Two of the inscriptions belonged, probably, to ordinary stone seats (19, 20). Some of the letters in the inscriptions indicate names, while others could be related to some positions in town. Only nr. 3 can be dated in the third century A. D., because of the name Aur(eli)us). The main part of the benches were placed on the *podium*. The author uses many analogies from Rome rules and from other amphitheatres to state who were the persons seating on the benches. The first group who had the right to be the occupiers of the benches

situated on the *podium* were the knights, 21 of them being attested at Sarmizegetusa. The *duumviri* were placed in one of the two boxes, while the other one was reserved for the high clerks of the Imperial administration of the province (2). On the *podium* were seated the *ordo decurionum* and families. The same position was destined for *flamines* (8), *pontifex coloniae* and *augures* (5). No known names could be identified in the amphitheatre (maybe nr. 12 was the *bisellium* of Marcus Opellius Adjutor). Some of them could belong to other persons out of *ordo decurionum*.

In *maenianum primum* there were placed others religious and craftsmen *collegia* and people living in the *pagi* in the *territorium* of the town. The main part of the seats were ordinary stone ones, but there were even *bisellia*. Some of the *cunei* must have been destined for the three attested *pagi*: *Aquae*, *Micia*, *Tibiscum*. The same position was established for *ordo Augustalium*, but those of the *Augustales* who received *honor biselli* had their own bench. That doesn't mean that they were able to seat on the *podium*, but in the middle of their social group, just imitating the magistrates. The *collegium fabrum*, very numerous at Sarmizegetusa, had some places in *maenianum primum*. *Decuriones collegii fabrum*, for example, could have their own *bisellia*, in the same conditions as *Augustales*. An inscription attests the civil or military *mensores* (20).

In *maenianum summum* there were wooden chairs. This part was destined for women of modest origin, for the low people, *apparitores*, servants, or even slaves, probably.

Resuming this analyse, the author shows that in the amphitheatre the seats were occupied in tight connection with the social status. The image of society is well reflected in the amphitheatre.

The second part of the study deals with the capacity of the stands. Counting the previous opinions, the author makes his own average estimate. A section through the stand (fig. 2) presents the nine rows of it. Using an average estimate, it seems that there were about 3,700 seats in the amphitheatre, 300 of them being on the *podium*. The author doesn't agree with G. Forni's opinion about the number of free inhabitants of the town, estimated in connection with the number of places in the amphitheatre. G. Forni estimated that there were 5,200 places and using this figure he thought that there were 13,000 free inhabitants at the beginnings of the *colonia*. The author calls the attention of some problems which must not be forgotten when one try to estimate the number of the people living in the town. First, he shows that the slaves were probably able to enter in the amphitheatre. Must be also take into account the size of the town and the inhabited area, the surface of its territory and the size of the tenures. Many of these are not very well known at Sarmizegetusa. The demographical significance of the capacity of the amphitheatre is stressed in the context of the situation of two amphitheatres in the same town, which is often met in the Western provinces, or in Africa. Many times such a state demonstrates a demographical grown. At Sarmizegetusa there is no a second amphitheatre, its capacity continuing to be the same even in a later period. Most indications lead to the conclusion that it was built in stone from the beginning, probably in the time of Trajan. If its capacity was still enough in the third century, this doesn't mean that the town didn't grow. The archaeology confirmed the development of the town over its initial walls. The author explains this situation thinking that the *pagi* as *Micia* or *Tibiscum* raised their own amphitheatre at some time or other, so their inhabitants were not obliged any more to come at Sarmizegetusa and their previous places were assigned only for the town.

Sarmizegetusa was the spiritual metropolis of Roman Dacia. By this point of view, stressing the connection between the temple and the amphitheatre, the author's opinion is that the *concilium trium Daciarum* gathered every year in the amphitheatre and not in the so called *aedes Augustalium*. He supposes that not very far, East of the amphitheatre, must be the *ara* dedicated to Rome and to Augustus. Thou, the amphitheatre at Sarmizegetusa is serving not only the town but is also the amphitheatre of the three provinces of Dacia.

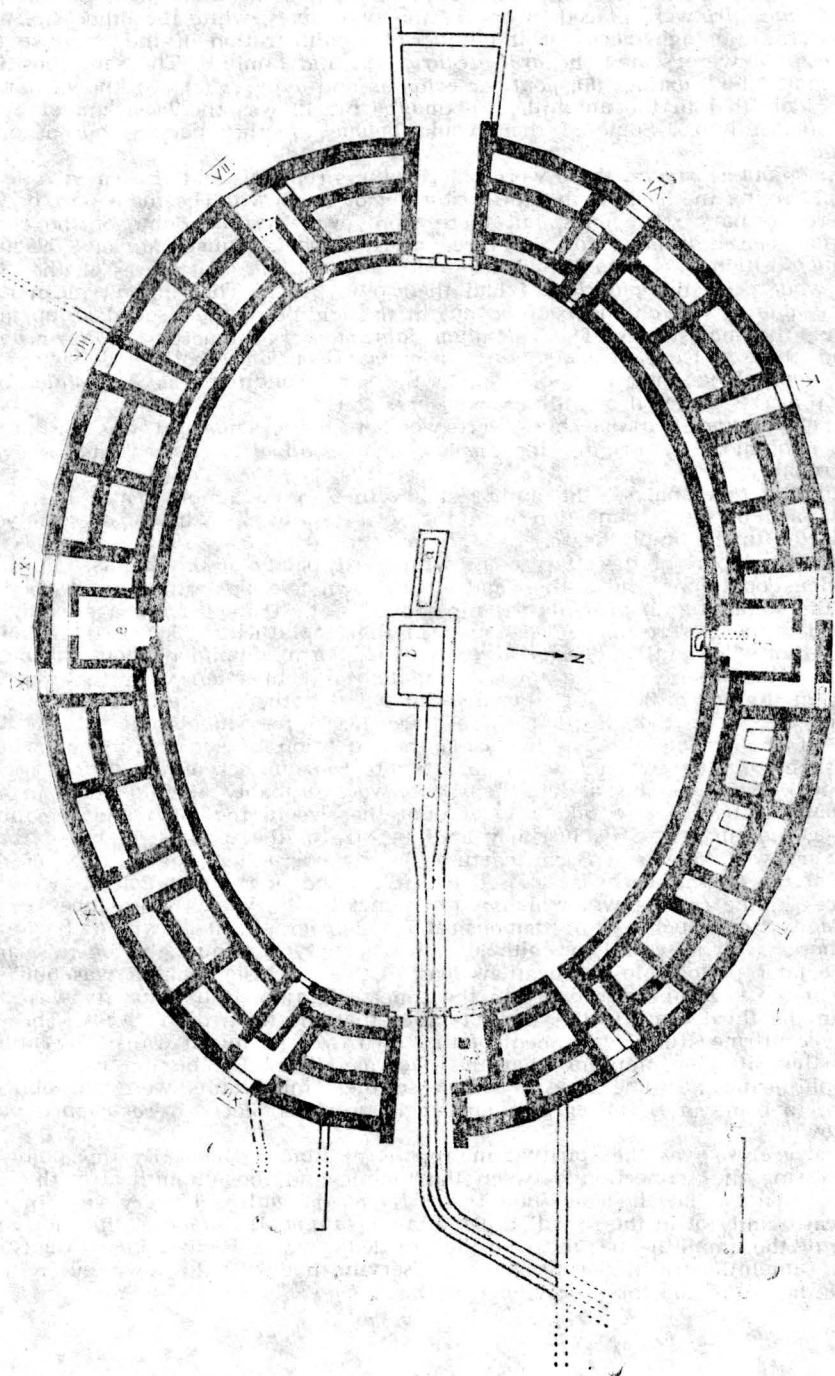

Fig. 1. Planul amfiteatrului de la Sarmizegetuza (după C. Daicoviciu)

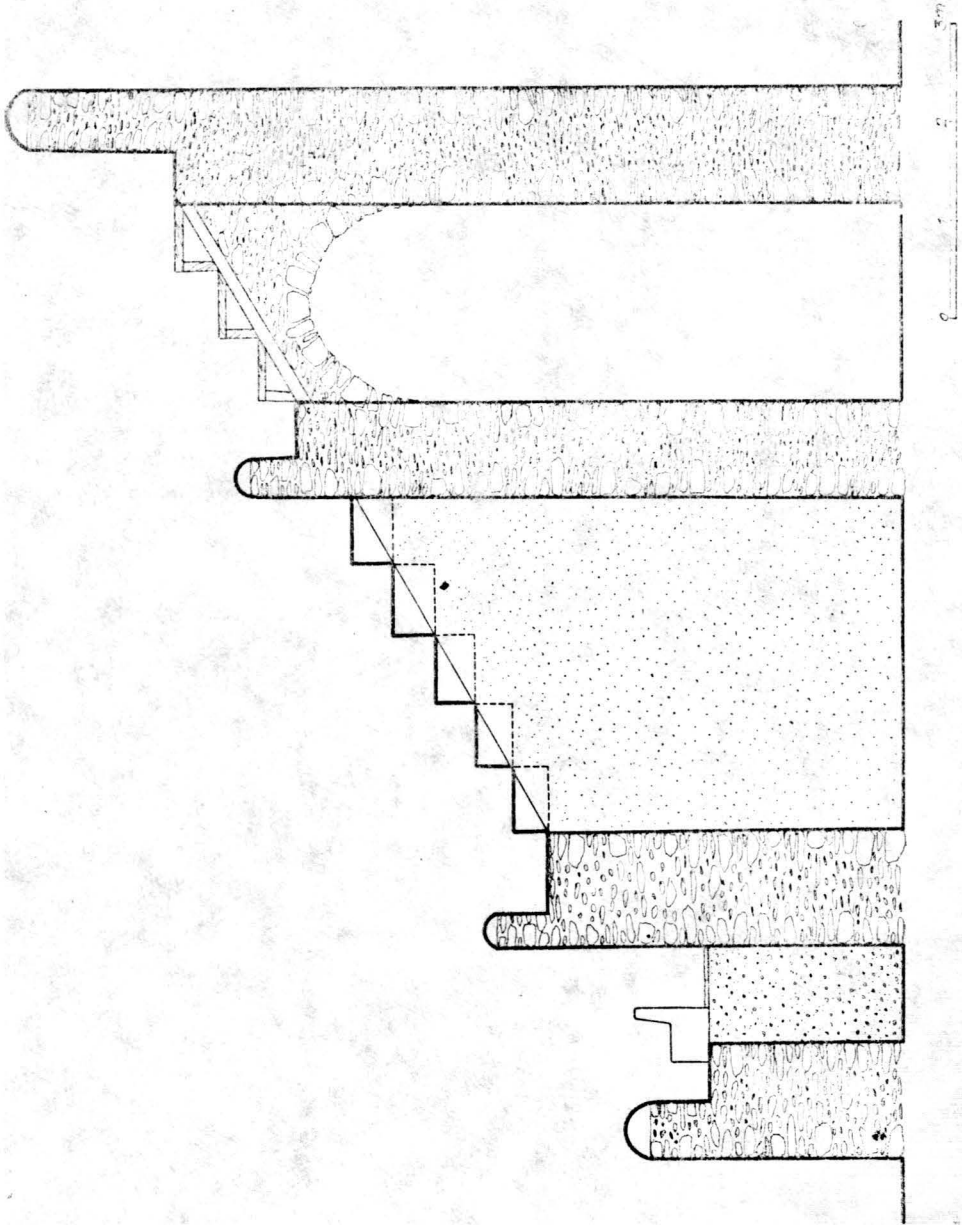

Fig. 2. Secțiune prin corpul tribunei (reconstituire).